

GAP BÖLGESİNİN TÜRKİYE'DE BÖLGELER ARASI GELİŞME BAKIMINDAN ANALİZİ

Analysis of South-Eastern Anatolian Project (GAP) with Regards
İnterregional Development

Sedat BENEK

Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Şanlıurfa
sbenek@harran.edu.tr

Özet:Bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını azaltmanın birinci koşulu, geri kalmış bölgelerin gelişmiş bölgelerden daha hızlı bir şekilde kalkınmasını sağlamaktır. Bu gerçekleştiği zaman, bir yandan bölgeler arasındaki gelişmişlik farkları azalacak, öte yandan gelişmiş bölgelere olan, başta nüfus olmak üzere, her türlü kaynak göçünün hızı azalmış olacaktır. Bu durum aynı zamanda, aşırı kalabalık bölgelerin daha da kalabalıklaşmasının önüne geçilmiş olacaktır. Bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltıcı politikanın araçlarından söz ederken, öncelikle, geri kalmış bölgelerin ekonomik potansiyelini ve sektörel (tarım, sanayi ve hizmet) yapısını ortaya koymak gerekir. 1989 yılında hazırlanan GAP Master Planı, 2005 yılında tamamlanması öngörülmesi olmasına rağmen, bu dönem içerisinde global olarak tamamlanma oranı % 52'dir. Bu çerçevede yapılan hesaplamalara göre, GAP'ın bu tempo ile devam etmesi halinde, 2030'da tamamlanabileceği tahmin edilmektedir. Bu da, bölgenin istenilen düzeyde ve hızda kalkınmasını engellemektedir. Bu çerçeveden hareketle, bu çalışmada, coğrafi bir perspektifle bölgenin sosyo-ekonomik düzeyini yükseltmek amacıyla bölgenin ekonomik potansiyeli dikkate alınarak sektörel bazda öncelikle tamamlanması/yapılması gereken yatırımlar veya iyileştirmeler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler:Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), GAP Bölgesi, Bölgesel Kalkınma.

Abstract:The first condition of decreasing interregional difference is to provide underdeveloped regions develop faster than the developed regions. When this is realised, interregional differences of development will decrease on one hand, and all types of resource immigration to developed regions with population the chief factor will fall rapidly on the other. In this case, further population of excessively crowded regions will have been avoided too. While talking about the means of policies for lessening the differences of interregional development, it is first of all required to present the economic potential and sectorial (agriculture, industry and service) structure of underdeveloped regions.GAP Master Plan, though presumed in 1989 and to have been completed in the year 2005 the global completion rate for this period is 52 %. According to calculations made in this framework, should GAP proceed in this pace, it is estimated to be completed by 2030. This prevents the development of the region in the desired level and pace. Accordingly, investments or improvements required to be completed / made primarily on sectorial basis in consideration of the economic potential of the region for the purpose of elevating the socio-economic level of the region in a geographical perspective, are discussed in this article.

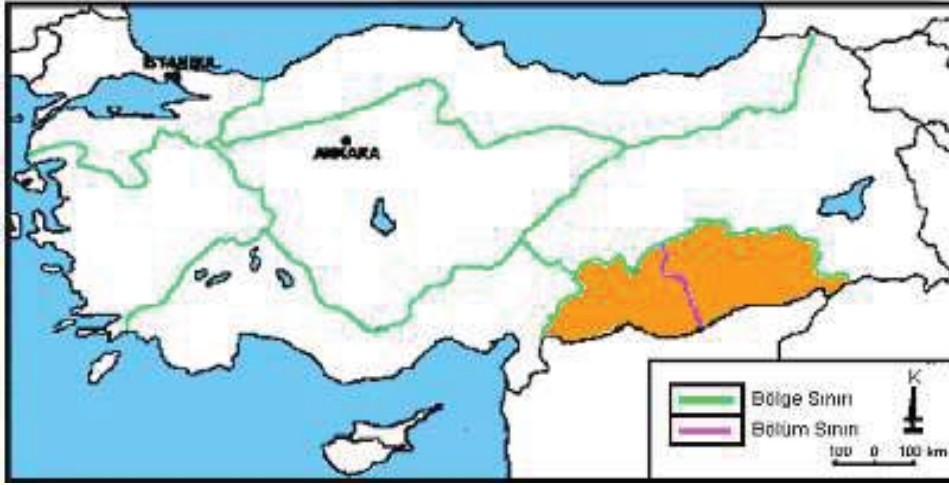
Keywords: South-Eastern Anatolian Project (GAP), GAP Region, Regons Develoing.

1.Giriş

Güneydoğu Toroslar'ın genel olarak güney etekleri ile Suriye sınırı arasında kalan saha Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni teşkil etmektedir. Bu bölge, 1941 yılında Ankara'da toplanan I. Coğrafya Kongresi sonuçlarına göre; Toros'un dış sırası önünde uzanan sathi kıvrımlar ve volkan kütleleriyle az arızalanmış büyük düzlükler sahasıdır. Batıdan Hatay çukurunun doğu kenarı ile sınırlanan bölge; volkanik Karacadağ kütlelerinin doğusunda kalan kesimine "Dicle Bölümü", batısında kalan kısma da "Orta Fırat Bölümü" adı verilerek iki alt bölüme ayrılmıştır (MEB, 1941: 90). Buna göre, bölgenin batısında Akdeniz bölgesi, kuzey ve kuzeydoğusunda Doğu Anadolu bölgesi, güneyinde ise Suriye yer alır (Şekil 1). Ancak, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) kapsamı Güneydoğu Anadolu Bölgesi sınırlarıyla örtüşmemektedir. Eğer GAP Bölgesi'nin sınırları Güneydoğu Anadolu Bölgesinin bilimsel anlamdaki coğrafi sınırlarıyla uyumlu olarak çizilmiş olsaydı: Gaziantep ilinin Akdeniz Bölgesinde Antakya-Kahramanmaraş grabeni içinde yer alan İslahiye ve Nurdağı ilçelerinin, Adıyaman ilinin Doğu Anadolu Bölgesinde kalan Çelikhan, Sincik ve Gerger ilçelerinin; Diyarbakır ilinin Doğu Anadolu Bölgesinde kalan Çüngüş, Lice ve Kulp ilçelerinin; Batman ilinin Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Sason ilçesinin; Siirt

ilinin Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan Şirvan, Pervari ve Eruh ilçelerinin; Merkezi Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Şırnak ilinin de Merkez, Uludere ve Beytüşşebap ilçelerinin GAP Bölgesi içinde yer almaması gerekirdi (Özçağlar, 2003: 16). Proje, il bütünlüklerini bozmamak amacıyla söz konusu illeri bütün olarak GAP Bölgesi bünyesi içine almıştır. Dolayısıyla, biz de, bu çalışmada, GAP Bölgesi'nin kapsam alanı bilimsel bir coğrafi bölgeyi teşkil etmemesine rağmen, GAP Bölgesi ifadesini kullanacağız. Bunun nedeni ise, başta bölgedeki yatırımların koordinasyonunu üstlenmiş olan GAP İdaresi olmak üzere tüm kamu kurum/kuruluşlarınca bölgeye ilişkin derledikleri verilerin bu doğrultuda yapılmış olmasıdır.

GAP Bölgesi, ana hatları itibariyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kapsayan ve yaklaşık 75.000 km² lik bir yüzölçüme sahip olan 9 ilde (Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak) uygulanmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. GAP Bölgesi'nin Türkiye'deki yeri ve konumu

GAP'ın temel amacı kuru toprakların suya kavuşturulması ile tarımsal üretimi ve çeşitliliği artırmak, bölgenin sahip olduğu kaynakları bölge insanının katkılarıyla geliştirmek ve sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Tarımsal üretimin artmasıyla birlikte tarıma dayalı sanayi gelişecek, ekonomi canlanarak bölge halkına yeni istihdam alanları açılacak ve böylece bölgeden dışarıya olan göç önlenecek, bölge halkının gelir ve refah düzeyi yükselerek diğer bölgelerle arasındaki gelişmişlik farkı azalacaktır (Erkan, 2003: 1).

GAP, ortaya çıkışı ve günümüze değin, değişen ülke ve dünya şartlarına göre gerek yöntem ve gerekse hedefler açısından sürekli geliştirilerek şekillendirilmektedir. Ancak, belirtilmelidir ki, yapılan çalışmalar sonucunda GAP projesinin şekillendirilmesinde konu ile ilgili tüm uzmanlık alanlarına baş vurulmadığı anlaşılmaktadır. GAP projesinin bu şekillenme sürecinde, en aktif olarak görev alması gereken uzmanlık alanlarından birisi de Coğrafya olması gerektiği halde, dahil edilmemiştir. Söz konusu projenin tarihsel gelişimi itibariyle incelendiğinde, genel anlamda üç aşamaya ayırmak mümkündür (Benek, 2004: 324-325).

Birinci Aşama; GAP'ın ilk olarak ortaya çıkışının temel amacı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin su ve toprak kaynaklarını harekete geçirerek, bölgeyi geliştirmek ve dolayısıyla bölge insanının refah düzeyini artırmaktır.

İkinci Aşama; Birinci aşamadaki temel amaç ile çalışmalara başlanmış ancak, bu çalışmalar sonucunda (1989 yılı) yapılan analiz ve değerlendirmelerde planlamaların sektörler itibariyle yapılmasıdır. Bu düşünce doğrultusunda şekillenen GAP Master Plan'ı çok sektörlü entegre bir proje niteliğine dönüşmüştür.

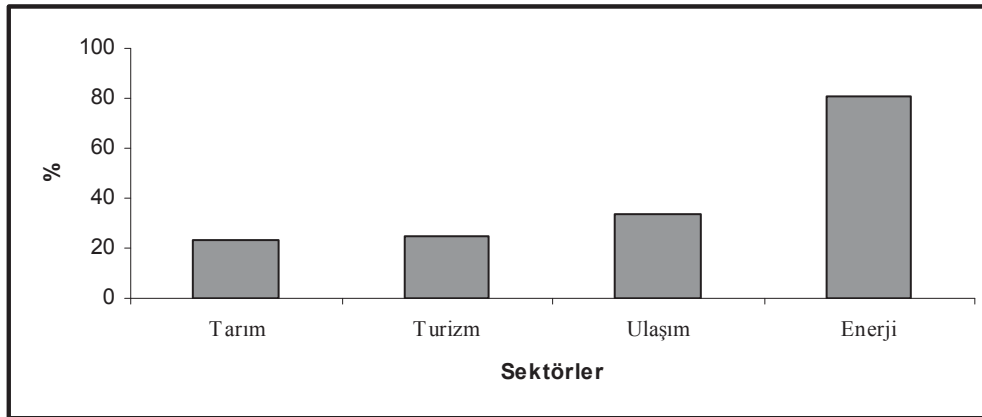
Üçüncü Aşama ise; 1990'lı yılların ikinci yarısında görülen ekonomik krizler ve dünyada meydana gelen gelişmelere bağlı olarak GAP Master Planı'nın yeni ihtiyaçlara göre revize edilmesi gerektiği düşünülmüş ve bu çerçevede 4 Haziran 1998'de Bakanlar Kurulu'nun aldığı karar doğrultusunda yeniden şekillendirilmiştir. Bu bağlamda, yapılan revizyon çalışmaları sonucunda (2000 yılı) hazırlanan GAP Master Planı değişen koşullar,

yeni ihtiyaçlar ve kalkınma değerleri ışığında irdelenerek, planlama çalışmalarının Katılımcı Planlama ilkesi ile hazırlanması fikri benimsenmiştir. Bu yeni sürecin en belirgin özelliği ise, sürdürülebilir insani gelişme yaklaşımıdır.

Sonuçta GAP Master Planı, insani gelişmeyi merkez alan bir kalkınma projesi haline gelmiştir. Proje, bölge halkı için tercihlerini ve ekonomik potansiyellerini eksiksiz biçimde hayata geçirme olanakları oluşturmayı amaçlamaktadır. Uygulandığı bölge ile Türkiye'nin daha gelişmiş bölgeleri arasındaki farkı ortadan kaldırmayı ve eşitlikçi bir gelişmeye katkıda bulunmayı hedefleyen GAP'ta, sosyal araştırmalar ve bunlara dayalı uygulamalar da bunun en önemli bileşenleridir. Başka bir ifadeyle GAP; toprak, su ve insan kaynaklarını geliştirerek topyekün sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik entegre ve sürdürülebilir insani gelişme ilkesine dayalı bir girişimdir(GAP-BKİ, 1999: 17-18).

Diğer tarafta, GAP Master Planda, coğrafi mekan boyutunda üç aşamalı kalkınma modeli benimsenmiştir. İlk aşamada, "Kırık Gelişme Aksı" olarak adlandırılan Gaziantep-Şanlıurfa-Diyarbakır merkezlerini kapsayan koridorun kalkındırılması öngörülmüştür. İkinci ve üçüncü aşamada ise, söz konusu merkezlerin gelişmesine bağlı olarak çevreye doğru bir kalkınmanın olacağı tahmin edilmiştir(GAP-BKİ, 2002: 3). Böylece, GAP'ın başarıya ulaşması, en azından kısa ve orta dönemde altyapı, sanayi ve hizmetlerin az sayıda merkezde yığılmasına bağlı kılınmıştır.

GAP, 17 yıllık (1989-2005) bir süre zarfında tamamlanması öngörülmüştür. Ancak, söz konusu projenin tamamlanma yılı olan 2005 sonu itibariyle, GAP İdaresi'nin verilerine göre, projenin global olarak gerçekleşme oranı % 52'dir. Yukarıda da belirtildiği gibi, en önemli hedeflerinden birisi toprağı su ile buluşturmak olmasına rağmen, tarım sektörüne yönelik sulama projelerinin, GAP çerçevesinde gerçekleşme oranı sadece % 22,9'dur. GAP'ın diğer sektörlerde gerçekleşme oranları enerjide % 81,1, ulaşım ve haberleşmede % 33,7, turizmde % 25,1 ve diğer kamu hizmetlerinde ise % 71,4'dür (Şekil 2).

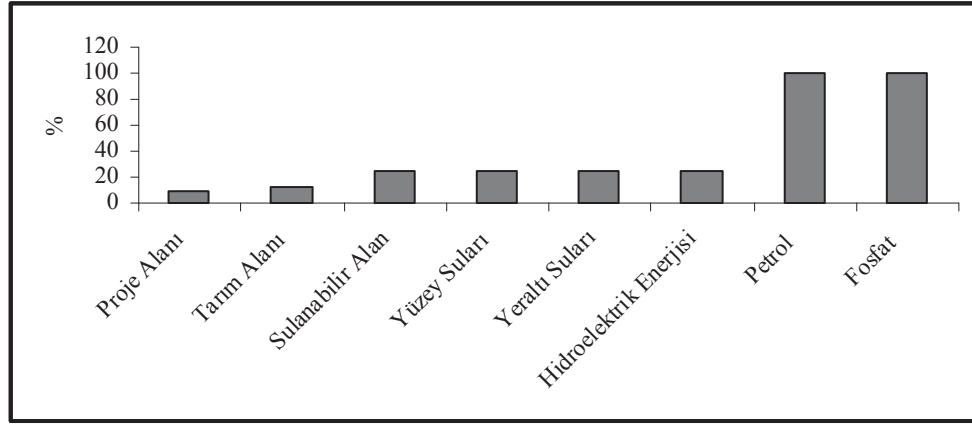
Şekil 2. GAP'ın 2005 yılı itibariyle sektörler itibariyle tamamlanma oranı (%)

Bu çerçeveden hareketle, GAP'ın gerçekleşme düzeyine bağlı olarak gelinen noktada (2006), GAP Bölgesi'nde beklenen hızda ve düzeyde bir kalkınma gerçekleşmemiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada, GAP Bölgesinin ekonomik potansiyelini, bölgedeki sektörlerin (tarım, sanayi ve hizmet) oluşum durumunu ve gelişimini, bu sektörlerin ülke ekonomisine katkıları ve sonuçta söz konusu projenin etkisiyle bölgenin diğer bölgelerle gelişmişlik farkını azaltmak veya gidermek için iyileştirilmesi gereken konular irdelenmiştir.

2.GAP Bölgesinin Ekonomik Potansiyeli

GAP Bölgesi kapsamına alınan illerin toplam yüzölçümü (75.000 km²), ülke yüzölçümünün (779452 km²) % 9.7'sini oluşturmaktadır. Bölgede 2000 nüfus sayımına göre, 6.61 milyon kişi yaşamaktadır. Bu nüfus miktarı, ülke nüfusunun % 9.7'sine tekabül etmektedir.

GAP tamamlandığında, ikisi birlikte yılda 50 milyar m³'ten fazla su akıtan, Fırat ve Dicle nehirleri üzerindeki tesislerle, Türkiye toplam su potansiyelinin % 28'i kontrol altına almış olacaktır. Bunun sonucunda ise sahada 1.7 milyon hektarın üzerinde oldukça geniş bir tarım arazinin sulanması sağlanacak ve aynı zamanda 7474 MW'ın üzerinde bir kurulu kapasiteyle yılda 27 milyar kilovat-saatlik elektrik enerjisi üretilmesi mümkün olacaktır. Planlanan toplam sulama alanı, Türkiye'de ekonomik olarak sulanabilir toplam alanın (8.5 milyon hektar) % 25'ine ulaşacaktır. Bunun yanında, ekonomik olarak gerçekleştirilebilir elektrik enerjisi potansiyeli (118 milyar kilovat-saat) de % 25'ine ulaşacaktır. Türkiye'nin yeraltı kaynaklarından petrol ve fosfatın tamamı ise, sadece GAP Bölgesi'nde bulunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. GAP Bölgesi'nin bazı alanlarda Türkiye İçindeki doğal kaynak potansiyelinin oranları (%)

GAP Bölgesinde genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanlarının miktarı 3.290.575 hektar kadardır. Bölge, genel arazi bölünüşü içerisinde tarım alanları (% 43,6) bakımında Türkiye'deki tarım alanlarına (% 36) göre daha avantajlı bir durum arz etmektedir. Buna göre bölge, Türkiye'nin toplam tarım alanlarının % 11,7'sini sahip olduğu görülmektedir. Burada belirtilmelidir ki, Şanlıurfa ili, bölgedeki toplam tarım alanlarının % 36,2'sini, Türkiye'deki tarım alanlarının ise % 4,2'sini oluşturmaktadır. (Çizelge 1). Bu büyük potansiyelinden dolayıdır ki Şanlıurfa ili, GAP içerisinde "tarım ve tarıma dayalı ihracat üssü" olarak değerlendirilmektedir.

Çizelge 1. Arazi varlığı ve kullanım durumu

Arazi Dağılımı	GAP Bölgesi		Türkiye		GAP Bölgesinin Türkiye İçindeki Oranı (%)	
	Alan(Ha)	Oran(%)	Alan(Ha)	Oran (%)		
Tarım Alanı	3290575	43,6	28059397	36,0	36,0	11,7
Çayır-Mera	2214473	29,4	21506028	27,6	27,6	10,3
Orman-Fundalık	1451185	19,2	23248297	29,8	29,8	6,2
Diğer Araziler	584767	7,8	5131478	6,6	6,6	11,4
Toplam Arazi	7541000	100,0	77945200	100,0	100,0	9,7

Kaynak: TÜİK.

GAP çerçevesinde Fırat ve Dicle nehirleri ve kolları üzerinde 13 büyük proje planlanmıştır. Bu projelerin kapsamında ise, 22 baraj ve 19 hidroelektrik santrali yer almaktadır. 2005 yılı sonu itibarıyla bu projelerin tamamlanma durumuna bakıldığında; barajların % 59'u (13 adet), HES'lerin % 37'si (7 adet), üretilecek enerjinin % 74'ü (5477 MW), sulanacak alanın % 13'ü (233300 hektar) tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Söz konusu bütün projelerin tamamlanabilmesi için öngörülen toplam finansman miktarı

ise, 31,9 milyar USD'dır. Bugüne kadar bu miktarın % 52'si (16,6 milyar USD) harcanmıştır (Çizelge 2).

Çizelge 2. GAP toprak ve su Kaynakları geliştirme programı ve son durumu (2005)

Fırat Havzası	Dicle Havzası
1.Karakaya Bar. / HES	1. Dicle-Kralkızı
2. Aşağı Fırat	2. Batman
3. Sınır Fırat	3.Batman-Silvan
4.Suruç-Baziki	4.Garzan
5.Adıyaman-Kahta	5.Ilısu
8. Adıyaman-Göksu-Araban	6.Cizre
7. Gaziantep	
Projenin Tamamlanması Durumunda Ortaya Çıkacak Durum	
Baraj Sayısı:22	
HES Sayısı:19	
Üretilen Enerji:7474 MW	
Sulanacak Alan:1.7 milyon Ha	
GAP'ın Toplam Maliyeti:31,9 Milyar USD	
2005 Yılı Sonu İtibariyle Projenin Tamamlanma Durumu	
Baraj Sayısı:13 (% 59)	
HES Sayısı:7 (% 37)	
Üretilen:5477 MW (% 74)	
Sulanacak Alan:233.300 HA (% 13)	
Toplam Harcama:16,6 Milyar USD (% 52)	

Kaynak:GAP İdaresi

3.Sektörel Oluşumu

1987-2000 döneminde, gerek Türkiye'nin gerekse GAP Bölgesi'nin sektörel oluşumlarında oransal olarak değişimler olduğu ortaya çıkmaktadır. 1987 yılında sektörel oluşum bakımından, ağırlıkları itibariyle Türkiye'de hizmet (% 56,3), sanayi (% 25,7) ve tarım (% 17,8) şeklinde iken; GAP Bölgesi'nde hizmet (% 52,3), tarım (% 26,5) ve sanayi (21,0) şeklinde sıralanmaktadır. 2000 yılında sektörel oluşum bakımında, ağırlıkları itibariyle sektörel sıralama Türkiye'de hizmet (% 58,1), sanayi (% 28,4) ve tarım (% 13,4); GAP Bölgesi'nde ise hizmet (% 52,3), tarım (% 28,3) ve sanayi(19,2) şeklinde olmaktadır (Çizelge 3). Bu iki dönemde, Türkiye'nin aksine GAP Bölgesinde tarım sektörünün ağırlığı artarken, sanayi sektörünün payı düşmektedir. Ayrıca, belirtmelidir ki, GAP Bölgesi'nin gerek 1987 yılı ve gerekse 2000 yılı verilerine göre sanayi sektörünün payının yaklaşık 1/5 civarında olması, gelişmişlik bakımından bölgenin genel yapısından farklı olarak sanayi sektöründe gelişmiş olan Gaziantep ilinin ağırlığında kaynaklanmaktadır. Çünkü Gaziantep, GAP Bölgesindeki sanayinin yarısından (% 52,3) fazlasına sahiptir.

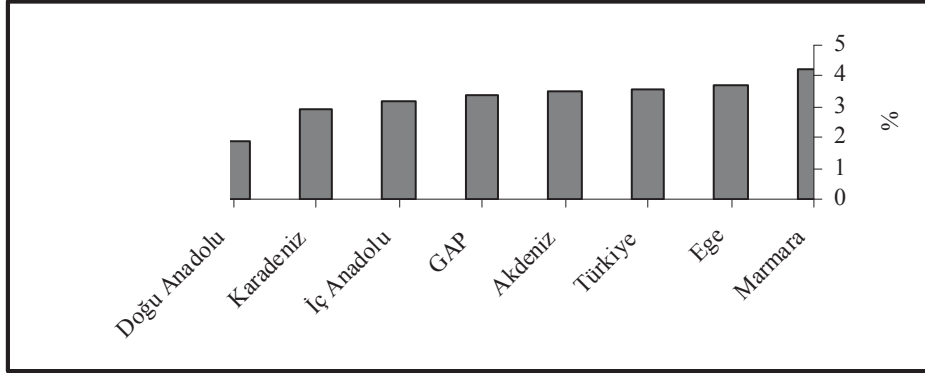
Çizelge 3. Türkiye ve GAP Bölgesi GSYİH' lerinin sektörel oluşumu ve yüzdeleri (1987 fiyatlarıyla, milyon TL)

	Türkiye	Bölge
1987	74 721 900	3 905 910
Tarım	13 314 271/ % 17,8	1 038 278/ % 26,5
Sanayi	19 275 707/ % 25,7	823 554/ % 21
Hizmet	42 131 947/ % 56,3	2 044 077/ % 52,3
2000	118 789 113	6 068 009
Tarım	15 961 788/ % 13,4	1 722 101/ % 28,3
Sanayi	33 737 896/ % 28,4	1 170 245/ % 19,2
Hizmet	69 089 429/ % 58,1	3 175 663/ % 52,3

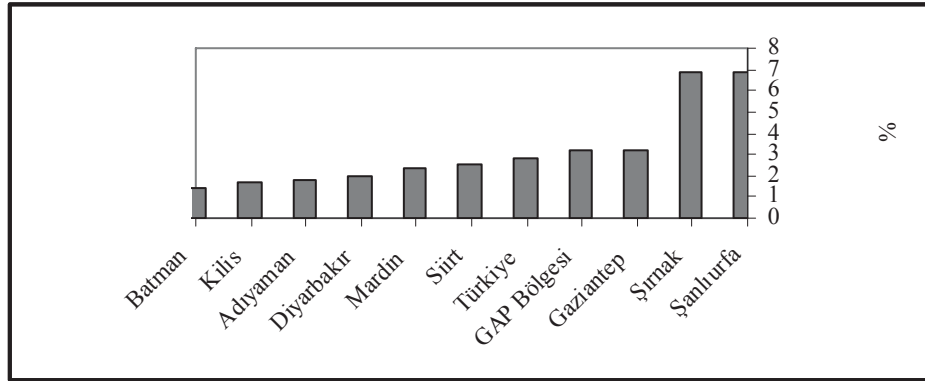
Kaynak: TÜİK, il istatistikleri

4.GAP Bölgesinin Gelişmişlik Düzeyi

Türkiye’de, 1987-2000 döneminde, Gayri Safi Yurtiçi Hasılda (GSYİH) 1987 yılı sabit fiyatları ile yıllık ortalama % 3,6’lık bir büyüme sağlanmıştır. Büyüme hızı Türkiye ortalamasının üzerinde gerçekleşen bölgeler Marmara ve Ege Bölgeleri iken, GAP Bölgesi % 3,4’lük bir büyüme ile Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. GAP Bölgesi, bölgeler sıralamasında ise, Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgelerinden sonra dördüncü sırada yer almaktadır (Şekil 4). Bu dönem içinde, GAP Bölgesi’nde en fazla gelişme Şırnak ve Şanlıurfa illerinde gerçekleşmiş olması dikkat çekmektedir (Şekil 5).

Şekil 4. Bölgelerin yıllık ortalama büyüme hızları (1987-2000)

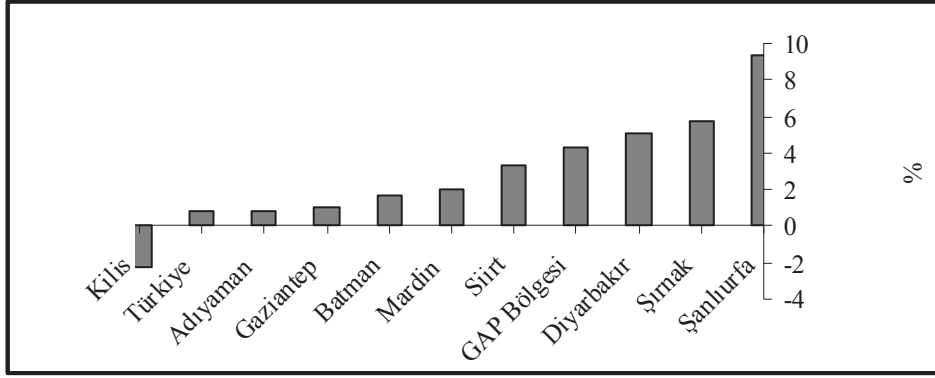
Şekil 5. GAP Bölgesindeki illerin gelişmişlik düzeyleri bakımından yıllık ortalama büyüme hızı (1987-2001)

Bölgelerimizin ülkeye sektörler itibariyle sağladıkları katkılarına göre bir sıralama yapıldığında; GAP Bölgesi gerek 1987, gerekse 2000 yıllarında altıncı sırada yer aldığı görülmektedir. GAP Bölgesi, GAP’ın etkisiyle 1987-2000 döneminde, Türkiye tarımına katkısını % 7,8’den % 10,8’e yükselterek bölgeler arasında payını en çok artıran bölge konumundadır. (Çizelge 4; Şekil 6). Öte yandan, GAP Bölgesi gerek sanayi sektöründe gerekse hizmet sektöründe ülkeye sağladığı katkı azalmıştır (Çizelge 5, 6; Şekil 7, 8). İlginçtir ki, yukarıda da belirtildiği gibi, tarım sektörüne yönelik projelerin gerçekleşme oranı % 22 düzeyinde olmasına rağmen, GAP’ın etkisiyle bölge, gelişme bakımında en iyi performans gösterdiği sektörün, tarım sektörü olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Bölgelerin ülkenin tarım sektörüne sağladığı katkı oranları (%)

Bölgeler	1987	1987 Yılında Bölge Sıralaması	2000	Fark	2000 Yılında Bölge Sıralaması
Ege	20,3	1	20,0	-0,3	1
İç Anadolu	17,9	2	15,3	-2,6	3
Karadeniz	16,1	3	14,7	-1,4	5
Akdeniz	15,8	4	17,6	+1,8	2
Marmara	15,6	5	15,0	-0,6	4
GAP	7,8	6	10,8	+3,0	6
Doğu Anadolu	6,6	7	6,6	0,0	7
Türkiye	100,0		100,0		

Kaynak: DPT, 2003.

Şekil 6. GAP Bölgesindeki illerin yıllık ortalama tarımsal büyüme hızları (%) (1987-2001)

Çizelge 5. Bölgelerin ülkenin sanayi sektörüne sağladığı katkı oranları (%)

Bölgeler	1987	1987 Yılında Bölge Sıralaması	2000	Fark	2000 Yılında Bölge Sıralaması
Marmara	47,9	1	52,1	+4,2	1
Ege	16,5	2	16,3	-0,2	2
Akdeniz	10,5	3	8,5	-2,0	4
İç Anadolu	10,0	4	10,6	+0,6	3
Karadeniz	8,1	5	7,2	-0,9	5
GAP	4,3	6	3,5	-0,8	6
Doğu	2,8	7	1,9	-0,9	7
Türkiye	100,0		100,0		

Kaynak: DPT, 2003.

Şekil 7. GAP Bölgesindeki illerin yıllık ortalama sanayi büyüme hızı (%) bakımından gelişmişlik düzeyleri (1987-2001)

Çizelge 6. Bölgelerin ülkenin hizmet sektörüne sağladığı katkı oranları (%)

Bölgeler	1987	1987 Yılında Bölge Sıralaması	2000	Fark	2000 Yılında Bölge Sıralaması
Marmara	35,7	1	36,4	+0,7	1
İç Anadolu	19,8	2	18,9	-0,9	2
Ege	15,5	3	16,2	+0,7	3
Akdeniz	11,4	4	11,9	+0,5	4
Karadeniz	8,9	5	8,7	-0,2	5
GAP	4,9	6	4,6	-0,3	6
Doğu Anadolu	3,9	7	3,2	-0,7	7
Türkiye	100,0		100,0		

Kaynak: DPT, 2003.

Şekil 8. GAP Bölgesindeki illerin hizmet sektöründe yıllık ortalama büyüme hızı (%) bakımından gelişmişlik düzeyleri (1987-2001)

GAP Bölgesi'nin gelişmişlik durumunu, bir de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi'ne göre değerlendirmekte yarar vardır. Bu endekse göre, kalkınma ekonomik göstergelere ek olarak sağlık ve eğitim parametreleri de dahil edilmektedir (Kültür Bakanlığı, 2006: 6-7). İnsani Gelişme Endeksine göre, Türkiye'de coğrafi bölgelerin durumu değerlendirildiğinde, diğer bütün gelişmişlik durumlarına göre yapılan çalışmalarda olduğu gibi, bu çalışmada da 0.612 değerle 6. sırada yer almaktadır (Çizelge 7).

Çizelge 7. Türkiye'de bölgelere Göre İnsani Gelişme Endeksi

Marmara	Ege	İç Anadolu	Akdeniz	Karadeniz	GAP	Doğu Anadolu
0.801	0.757	0.736	0.713	0.694	0.612	0.612

Kaynak: GAP Bölgesi Rehberlikte Uzmanlaşma Eğitimi Ders Notları, 2006

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 58 sosyo-ekonomik parametre değişkeni kullanarak, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasını belirlemektedir. Bu bağlamda, 2003 yılında yapılan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması"na göre, beş farklı homojen il grubu ortaya çıkmıştır. Birinci grupta 5, ikinci grupta 20, üçüncü grupta 21, dördüncü grupta 19 ve beşinci grupta ise, 16 il yer almaktadır. GAP Bölgesi'nin en gelişmiş ili olan Gaziantep 2. derecede gelişmiş iller grubunda olup, il sıralaması ise 20'dir. Kilis, Diyarbakır ve Adıyaman illeri ise 4. derecede gelişmiş iller grubunda, il sıralamaları ise sırasıyla 54, 63 ve 65'tir. Bölgenin geri kalan diğer illeri olan Şanlıurfa (68), Batman (70), Mardin (72), Siirt (73) ve Şırnak (78) son grup olan 5. derecede gelişmiş iller grubunda yer almaktadır (Çizelge 8).

Çizelge 8. Gelişmişlik endeksine göre kademeli il grupları (2003 Yılı)

1.Derecede Gelişmiş İller	2. Derecede Gelişmiş İller	3.Derecede Gelişmiş İller	4.Derecede Gelişmiş İller	5.Derecede Gelişmiş İller
İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Bursa.	Eskişehir, Tekirdağ, Adana, Yalova, Antalya, Kırklareli, Denizli, Muğla, Bolu, Balıkesir, Edirne, Mersin, Bilecik, Kayseri, Zonguldak, Sakarya, Çanakkale, Manisa.	Konya, Karabük, Isparta, Hatay, Düzce, Uşak, Burdur, Rize, Samsun, Kırıkkale, Nevşehir, Karaman, Elazığ, Çorum, Afyon, Trabzon, Amasya, Kütahya, Malatya, Kırşehir, Artvin,	Osmaniye, K.Maraş, Ordu, Niğde, Yozgat, Giresun, Tokat, Kastamonu, Tunceli, Sivas, Bartın, Aksaray, Sinop, Erzincan, Çankırı, Erzurum	Bayburt, Kars, Iğdır, Gümüşhane, Ardahan, Van, Bingöl, Hakkari, Bitlis, Ağrı, Muş,
	20.Gaziantep		54.Kilis	68.Şanlıurfa
			63.Diyarbakır	70.Batman
			65.Adıyaman	72.Mardin
				73.Siirt
				78.Şırnak

Kaynak: DPT, 2003.

5.Sonuç

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP); Bölgenin sosyo-ekonomik düzeyini yükseltmek, bölgeler arası dengesizliği gidermek ve Türkiye ekonomisine katkılarıyla ulusal kalkınmayı hızlandırmak amacıyla ortaya çıkmıştır. GAP olgusunun ortaya çıkmasıyla, özellikle 1990'lı yıllarda, bölgenin sektörel yapısında, hedeflenen ve istenilen düzeyde olmasa da, ekonomik alanda değişimler başlamış ve bu değişim devam etmektedir. Tarımsal alanda görülen değişme ve gelişmelerin paralelinde diğer sektörlerde de bu süreç gözlenmektedir.

GAP bünyesinde, 17 yıllık (1989-2005) bir dönemi kapsayan süre zarfında yürütülen çalışmaların, söz konusu projelerin gerek hedeflenen süre içerisinde tamamlanması gerekse bu yapısal sorunların çözüme kavuşturulması noktasında istenilen düzeye henüz ulaşamadığı, hatta çok düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir. Daha da ötesi, GAP Master Planı'nda bölgenin tarım ve tarıma dayalı sanayi ile kalkınması öngörülmüş olmasına rağmen, 2005 yılı itibariyle, GAP toplamında tamamlanma oranı % 52 iken, tarım sektörüne yönelik yürütülen projelerin tamamlanma oranı sadece % 21,1'dir. Bu durum, GAP çerçevesinde tarım alanındaki projelerin gerçekleşme oranının düşük olmasından dolayı, GAP bölgesinde tarımın temel yapısal sorunlarının giderilerek, tarımın modernleşmesini geciktirmektedir. Bu nedenle de, GAP Bölgesi'nin diğer bölgeler ile gelişmişlik farkı azalmamış, aksine daha da artmıştır.

Yine de unutulmamalıdır ki, GAP Bölgesi'nde sanayi için gerekli hammadde ve tarımsal ürünlerin bol bulunması, büyük bir sanayi potansiyelinin gelişmesinin zeminini hazırlamaktadır. Bu da, GAP Bölgesi'nde en azından bu aşamada, tarım ve tarıma dayalı sanayinin desteklenerek geliştirilmesi, bölgenin kalkınması için tetikleyici unsur olacaktır.

Bu çerçeveden hareketle, bölgede tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin bir bütün olarak kalkınmasına ivme kazandıracak ancak halen tamamlanamayan veya gündemde olan projelerin bir an önce tamamlanması veya projelere başlanması büyük bir önem taşımaktadır. Bunlar:

İnşaat ve planlama aşamasında olan sulama projeleri tamamlanmalı,
Sulamaya açılan alanlarda sulu tarım ile ilgili çiftçiler yoğun bir şekilde eğitilmeli,
Sulu tarım alanlarında tuzluluk durumu önlenmeli ve sorunu meydana getiren unsurlara yönelik çözümler geliştirilmeli,

Bölgede inşaat çalışmaları devam eden OSB ve KSS'ler tamamlanmalı,
Bitmek üzere olan Gaziantep-Şanlıurfa otoban projesi tamamlanmalı ve proje Habur'a kadar uzatılmalı,

Bölge için büyük bir önemi olan Şanlıurfa GAP Uluslararası Havalimanı projesi bir an önce tamamlanmalı ve bu hava alanı bölgedeki il merkezlerine otoyol veya duble yol ile bağlanmalı,

Hizmet sektöründe (eğitim, sağlık, turizm vb.) altyapı projeleri hızla geliştirilerek bölgenin eğitim ve sağlık sorunları iyileştirilmeli,

5084 Sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunu yeniden şekillendirilerek, bölge illerine daha fazla ayrıcalıklar tanınacak bir hale getirilmelidir.

Referanslar

Benek, S., (2005), Coğrafi Planlama Yönünden Şanlıurfa İlinin Tarımsal Yapısı, A.Ü. Sos. Bil. Enst. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Dinler, Z., (1998), Bölgesel İktisat, Etkin Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Bursa.

DPT, (2003), İller ve Bölgeler İtibariyle Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki Gelişmeler (1987-2000), Yay. No. Dpt: 2676, Ankara.

Erkan, O., (2003), "GAP Bölgesinde Yapılan Tarımsal Araştırmalar, Gereksinim Duyulan Yeni Araştırma Konuları ve Eylem Planının Oluşturulması", GAP III. Tarım Kongresi (02-03 Ekim 2003), Şanlıurfa.

GAP-BKİ, (1999), 1998 Yılı Faaliyet Raporu, Ankara.

GAP-BKİ, (2002), GAP Bölge Kalkınma Planı, Yönetici Özeti, Cilt 1, Ankara.

GAP Bölgesi'nde Kültürel Mirası Geliştirme Programı, (2006), GAP Bölgesi Rehberlikte Uzmanlaşma Eğitimi, Eğitim Notları, DELTUR/2005/111-852, Ankara.

MEB, (1941), Birinci Coğrafya Kongresi (6-21 Haziran 1941); Raporlar, Müzakereler, Kararlar, İstanbul.

Özçağlar, A., (2003), "Türkiye'de Yapılan Bölge Ayırımları ve Bölge Planlama Üzerindeki Etkileri", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara.

Özçağlar, A., (2003), "Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi", A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Coğrafi Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara.

<http://www.gap.gov.tr>, son erişim tarihi 08.04.2006.

<http://www.dpt.gov.tr>, son erişim tarihi 08.04.2006.

